

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Аналізуються культурологічні засади національного виховання в умовах глобалізації, обґрунтовується необхідність культурологічної парадигми національної освіти.

Ключові слова: національне виховання, національна ідентичність, культурологічна парадигма освіти.

Анализируются культурологические основания национального воспитания в условиях глобализации, доказывається необходимость культурологической парадигмы национального образования.

Ключевые слова: национальное воспитание, национальная идентичность, культурологическая парадигма образования.

The cultural bases of the national education in the conditions of globalization are analyzed, the necessity of the culturoliogical paradigm of national education is demonstrated.

Key words: national education, national identity, the culturoliogical paradigm of national education.

Як відомо, процеси глобалізації породжують дві протилежні тенденції. З одного боку, відбувається уніфікація культурного простору, дедалі більше поширюються тенденції стандартизації способів життя людини. Національні держави поступово втрачають монополію на дуже важливі функції, які вони виконували ще недавно у сферах політики, економіки, військової справи, інформації тощо. З іншого боку, названі процеси стимулюють активну протидію, що виявляється як національне культурне та духовне відродження, прагнення до етнонаціонального самоствердження. Помітною тенденцією стає наростаюча активність щодо збереження і розвитку власної ідентичності, етнокультурних цінностей, національної традиції, історії.

Проблеми національної ідентифікації можна вирішити тільки певним комплексом дій та інституцій, головними з яких є національне виховання та освіта. Зрозуміло, що не можна залишати поза увагою впливи мас-медіа, кінематографа, шоу-бізнесу чи книжкової справи на формування національної культури, але домінуючою і найдієвішою серед форм утвердження національної свідомості була і залишається освіта. Національне виховання та освітні моделі відіграють найважливішу роль у відродженні та розвитку національних форм життя і мислення, а отже, потребують визначення їх культурологічних чинників у контексті глобалізаційних процесів. Тому метою статті є аналіз культурологічних засад національного виховання особистості в сучасних умовах глобалізації.

Освітні процеси розглядаються як серйозний фактор протистояння уніфікуючим тенденціям глобалізації. Культурологічні проблеми освіти та національного виховання в умовах глобалізації активно розглядають учені різних країн світу, зокрема американські педагоги: М. Бауман, А. Майлз, Д. Брітцман, К. Хоей, Н. Зімфер; польські науковці: А. Гофрон, Б. Барц, Г. Томас Й. Габерман тощо, російські вчені Б. Єрасов, В. Розін, А. Філер, Л. Воронкова та ін.

В Україні культурологічну рефлексію різних аспектів національного виховання та освіти здійснюють В. Андрущенко, Н. Авер'янова, В. Журавський, М. Згуровський, С. Клепко, В. Кремень, В. Кудін, М. Култаєва, В. Луговий, Л. Рижак, Г. Філіпчук, В. Шейко та ін. Висвітлюючи проблеми демократичного та національно-патріотичного виховання, вони розглядають виховання як необхідну форму вдосконалення особистості, яка ґрунтується на засвоєнні нею матеріальних і духовних пластів культури, та як потужний чинник формування національної ідентичності.

Виховання найефективніше здійснюється через освіту, під час навчально-виховного процесу. Саме через освіту відбувається цілеспрямований процес соціалізації індивіда, його становлення як особистості та громадянина. Освіта не тільки не залишається осторонь процесів глобалізації, а й активно долучається до них. Прикорення процесів глобалізації в економіці та політиці висуває нові вимоги до структури та якості освіти. На нашу думку, культурологічна парадигма стає необхідною передумовою якісного змісту освіти, і саме така освіта зміцнюватиме і розвиватиме націю. Саме культурологічна освіта здатна успішно синтезувати універсальні національні базові цінності, особистісні інтереси людини, поєднуючи глобальний і національний виміри цивілізаційного розвитку.

Глобалізаційні процеси актуалізують необхідність теоретичного осмислення проблем конституювання світового науково-освітнього простору, можливостей і перспектив входження в нього національних систем освіти. Потужним імпульсом європеїзації освіти стала Болонська декларація (1999 р.). Європеїзація національного освітнього простору потребує взаємоузгодження європейських світоглядних орієнтирів з національними духовними цінностями, тому Болонський процес прагне забезпечити високу якість освіти, зберігаючи характерні особливості кожної окремої системи освіти, властиву тій чи іншій країні. Аналіз Сорбонської, Болонської, Берлінської декларацій засвідчує, що в освітній сфері значною мірою стверджуються принципи культуровідповідності та єдності в розмаїтті, які виявляють себе в плюралізмі національних систем освіти та їхнього узгодження з європейськими стандартами [3, с. 18]. Така узгодженість постає як розбудова європейських чинників освіти з урахуванням національної специфіки.

Європейська освіта була і залишається національною. Наукова й владна еліти також залишаються національними. Аналіз зарубіжних освітніх систем, зокрема Франції, Великобританії, Німеччини й Італії, висвітлює одну надзвичайно важливу складову виховання в громадянському суспільстві — освітньо-виховна сфера вибудовується тут на історії життєдіяльності національних героїв, мислителів, митців і патріотів. Національна ідентичність, незважаючи на активні, особливо в Європі, інтеграційні процеси, для жителів будь-якої європейської країни має велике значення, і вони переконані, що неможливо вважати себе європейцями, не залишаючись при цьому німцями, французами чи італійцями [8, с. 163].

Водночас характерні особливості сучасного соціуму створюють ситуацію, згідно з якою в процесі світової освіти в широкому розумінні на особливу увагу заслуговує багатокультурність як визначний чинник формування відчуття свідомості молодого покоління. Саме цей соціальний чинник став провідним у розбудові культурологічного напрямку гуманітарної освіти багатьох країн світу.

Так, однією з відмітних ознак освіти США є посилення гуманітарної спрямованості вузівського навчання. Культурологічна підготовка у ВНЗ країни відбувається протягом усього навчання. Метою культурологічної освіти є етичний розвиток особистості та формування «міжкультурної компетентності», яка трактується як позитивне ставлення до розмаїття культур, мов, звичаїв, поглядів у всіх галузях життя. Завдання культурологічної освіти визначаються як здатність до: а) спілкування з культурою і в культурі; б) відтворення культури; в) самовідтворення в культурі [6, с. 45].

Під час вивчення культурологічних дисциплін представники різних спеціальностей пріоритет надають культурологічним та історичним аспектам, оскільки вважається, що знання історичних процесів і культур народів світу допомагає кращому розумінню сучасності, формуванню самостійного, творчого, універсального мислення, спрямовує на розуміння закономірностей суспільного розвитку.

Постійно наголошується, що освіта, ґрунтуючись на національних особливостях культури й досвіді різних соціальних і національних груп, має розвивати в студентів україн необхідне на сучасному етапі глобальне мислення. А для цього з перших років навчання у студентів виховується зацікавленість й повага до культур народів світу, розуміння загальнолюдського і специфічного в цих культурах, глобальних, загальносвітових подій, їх характеру й наслідків для долі народів світу, визнання рівноправними різних поглядів на світові явища і події, формуються навички системного підходу до вивчення світових процесів [6, с. 47-48].

Проблеми національної культурологічної освіти перебувають у центрі теоретичного осмислення польських учених, які переважно зосереджують увагу на нормативному аспекті багатокультурності.

турної освіти. Підкреслюється важливість уміння поважати представників інших культур і способи їхнього життя, толерантності до них, необхідність вивчення причин їх поведінки і дій, неприпустимість приниження етнічних меншостей, важливість сприйняття певних елементів інших культур для формування власної системи мислення й мотивації [4, с. 42]. Г. Томас водночас стверджує, що «багатокультурна освіта потребує, крім розуміння чужої системи культурних координат, осмислення власної системи культурної орієнтації» [4, с. 45]. Тому важливою метою багатокультурної освіти є необхідність звернення до власної культурної ідентичності, формування національної самосвідомості. Отже, освіта на Заході — це «використання культурних надбань різного рівня диференціації і глибини» [4, с. 45].

Таким чином, можна дійти висновку, що необхідною умовою інтеграції системи української освіти до європростору є розбудова національного освітнього простору, завданням якого має стати, з одного боку, — забезпечення засвоєння цивілізаційних здобутків, а з іншого — протидія культурній гомогенізації, формування національної ідентичності та збереження культурної самобутності.

Нині Україна чітко визначила орієнтир на входження в освітній і науковий простір Європи, здійснює модернізацію освітньої діяльності в контексті європейських вимог, проте у ХХІ ст. вона входить не лише з тими глобальними проблемами, які постають перед усім людством, а й зі своїми специфічними, що перейшли з минулих століть. Серед них — проблема національної ідентичності. Як відомо, більшість європейських націй пройшла шлях утвердження своєї ідентичності у ХVІІІ або ХІХ ст. Йти цим шляхом наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. за часів глобальних викликів та імперативів, — незрівнянно складніше. Компасом на цьому шляху має бути національне саморозуміння, адекватності якого ми не маємо через неповноту культурного самоусвідомлення.

Формування української національної ідентичності відбувається суперечливо й неоднозначно. Україна являє собою гетерогенне суспільство, де різні соціальні прошарки і культури (етнокультури, субкультури) репрезентують різні ідентичності, які практично не зводяться одна до одної і до загального знаменника «українство», через що українська національна свідомість не є унітарною, вона складно структурована і достатньо неоднорідна [9].

За нинішньої ситуації цілком очевидно, що основою сучасного виховання мають бути культурно-історичний досвід української спільноти, українські виховні традиції, національні надбання. Національне постає засобом долучення особистості до суспільного буття, особистість поєднується з ним саме через національне буття, оскільки національне, об'єктивоване в різних культурних явищах

і процесах, входить у свідомість і підсвідомість особистості поза її бажаннями та є для неї соціокультурною даниною [1]. Особистість не лише засвоює національне, але й згодом розвиває його в процесі власної культуротворчої діяльності, тому саме національне виховання здатне формувати риси національного характеру, національну ментальність та світогляд особистості.

Національне виховання залучає особистість до фундаментальних національних цінностей, увічне в нових поколіннях як специфічне, самобутнє, що є в кожній нації, так і загальнолюдське, спільне для всіх націй світу. Це виховання особистості на основі системи ідеалів, традицій, звичаїв, переконань, створених народом і спрямованих формувати ціннісні орієнтації молодих поколінь у дусі розвитку матеріальної й духовної культури нації. Воно забезпечує духовну єдність, наступність і спадкоємність поколінь минулих, сучасних і майбутніх [1, с. 54].

Суттєво, що в процесі національного виховання формується національна самосвідомість, яка сприяє усвідомленню індивідом самоідентифікації зі своєю нацією, утвердженню самоцінності історичної пам'яті, вибудові на її засадах відповідної аксіологічної системи, що, у свою чергу, є життєво необхідною передумовою повноцінної самореалізації особистості. У цьому разі особистість чітко усвідомлює себе представником своєї нації, носієм національної культури [1, с. 55]. Тому, говорячи про виховання національної самосвідомості особистості, перш за все, на увазі необхідно мати виховання в неї національно-патріотичних почуттів та усвідомлення себе як представника своєї нації, репрезентанта її історії і культури.

Україна пройшла дуже складний і тривалий шлях, протягом якого щодо неї багато держав проводили етнополітику денаціоналізації. Заборона мови, ліквідація національної школи, нищення науки і культури — усе це повинно відображатися в українській історичній, культурологічній, літературній, педагогічній освіті. Головним змістом освіти має стати вивчення історії та життєвого досвіду рідного народу, що забезпечить суттєву для кожної особистості етнічну або культурну ідентифікацію та дозволить людині відкрити для себе свою справжню природу, і можливо, подальшу долю.

Очевидно, що певні традиції, звичаї, історію, етнічну і національну культуру необхідно вивчати не відокремлено, а пов'язуючи безпосередньо з життєдіяльністю особистості. У процесі навчання і виховання людина має актуалізувати та «привласнити» історію культури, перевівши її з безособової форми в особистісну. Важливо, щоб культурологічність в освіті не означала б лише тривіальну передачу готових знань про етнокультуру, а й забезпечувала розвиток культури мислення і почуттів, сприяла самореаліза-

ції творчих здібностей особистості. «Проблему української нації з площини історії як такої слід переносити в площину культури ставлення нації до своєї історії, — зазначає Л. Луцюк. — ... Літературу, мистецтво, історію, культуру свого народу замало знати, вони мають виховувати совість, дух, людську ідентичність» [10]. У цьому контексті показовою є система освіти в Японії, де пріоритетом державної освітньої політики є виховання, вибудоване на традиціях і цінностях нації. У цій сучасній високорозвинутій країні вважають, що функціональної, технократичної, інтелектуальної підготовки недостатньо для розвитку людини і суспільства, необхідна духовна культура.

Безперечно, розвиток громадянської освіти має ґрунтуватися на об'єктивно-науковому відтворенні української історії та культури. Проте в цьому контексті здається слушною й думка відомого дослідника з проблем націй Е. Сміта, який вважає, що в процесі виховання національної самосвідомості надзвичайно важливою є «етноісторія» — «суб'єктивне бачення пізнішими поколіннями певної культурної одиниці населення досвіду своїх справжніх чи гаданих предків» [13, с. 93], тобто, фактично, міф. «Це історії про героїчне минуле, що їх розповідають і їм вірять, які слугують деяким колективним потребам у теперішньому і майбутньому. Етноісторія ... являє собою суміш вибіркової історичної правди й ідеалізації з різною мірою документованих фактів і політичних міфів, наголошуючи на елементах романтики, героїзму і неповторності для того, щоб показати зворушливу й емоційно близьку картину історії спільноти, сконструйовану поглядом і бачену з погляду наступних поколінь членів цієї спільноти» [13, с. 93-94].

Ідея етноісторії в національному вихованні корелює з ідеєю його культурно-мистецького насичення, до якої все більше схиляються вчені, осмислюючи майбутні тенденції освіти. Дійсно, без збереження національної культури, мови, мистецтва утвердження власної національної ідентичності неможливе. Тому мистецтво є активним засобом національного виховання і самовизначення особистості. Основою дієвості мистецтва є його національно-естетична спрямованість і духовно-виховний вплив на свідомість і підсвідомість людини. Осягаючи й осмислюючи твори мистецтва, особистість потрапляє у світ «національного духу», вона страждає, переживає, міркує разом з героями; їхні страждання, переживання та міркування скеровують світоглядну активність особистості [1, с. 55]. Тому культурно-мистецька спадщина як величезний здобуток попередніх поколінь має розглядатися не тільки як згадка про минуле, а і як універсальне буттєве значення для спільноти, яка перебуває в стані націєтворення та самоутвердження серед інших народів світу.

Отже, культурологічний сегмент національного виховання має бути виписаний із урахуванням надбань української культурології, історії, українознавства та мистецтвознавства. Особливо важливо це в контексті сьогодення, коли посилюється долучення України до загальносвітового глобалізаційного процесу і спостерігається тенденція до взаємозближення культур. Позитивно, що спершу в Державній національній програмі «Освіта. (Україна XXI століття)» зазначалося: головними напрямками виховання є національна спрямованість освіти, невідривність від національного ґрунту, формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розвитку держави [5, с. 15], а потім і в «Національній доктрині освіти» були закладені основні пріоритети: культурно-історичні цінності українського народу, його традиції, духовність, утвердження національної ідеї [11, с. 140].

Проте, зважаючи на нинішню соціокультурну ситуацію, українській освіті доводиться долати значні труднощі в реалізації цих програм. В умовах поширення новітніх електронних засобів масової комунікації та посилення процесу вестернізації, стандартизації масової культури зменшується інтерес молоді до національного мистецтва, української культурної спадщини. Нова українська культура стає еkleктичною, космополітичною, релятивістською за своїми виявами. Тому для національної освіченості і вихованості особистості необхідно формувати сприятливіше навколишнє середовище. Важливо створювати такі умови, щоб духовно-творче життя в суспільстві не було позбавлене національного ґрунту та національного почуття. Цим духом мусить бути проіннятий зміст літературної, історичної, природничої, екологічної, соціальної, мистецької освіти. Необхідні «всебічна інтелектуалізація всього україномовного та українізація всього інтелектуального» [3], що не лише інтелектуалізує, моралізує освіту, а й створить консолідуючі чинники для розвитку нації.

Згідно з «Національною доктриною розвитку освіти» (2002 р.), розбудова національної системи освіти в Україні зорієнтована на європейські стандарти. Найважливішим пріоритетом освіти визнано її особистісну орієнтацію, а це означає виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється» [11, с. 180]. Тобто особистість не лише повертає до джерел національної культури, а й убирає в себе цивілізаційні здобутки. Така культурологічна освіченість людини перетворюється на умову її входження в глобалізовану цивілізацію, запоруку осмисленості власної життєвої позиції і життєвої місії для повноцінної особистісної самореалізації.

У такому контексті участь системи вищої освіти України в болонських перетвореннях має спрямуватися лише на її розвиток і набуття нових якісних ознак, а не на втрату кращих традицій, зниження національних стандартів її якості. Стан вітчизняної системи освіти необхідно глибоко осмислити, порівнявши з європейськими критеріями стандарту, та визначити можливості її вдосконалення. При цьому еволюцію системи освіти не слід відокремлювати від інших сфер суспільства, вона має розвиватися в гармонійному взаємозв'язку із суспільством у цілому, беручи на себе роль його провідника [7].

Зазначимо також, що в Україні розбудова національної ідентичності засобами виховання і освіти потребує делікатного балансу між певною пріоритетизацією культури українського етносу й ефективною підтримкою інших культур у рамках політики багатокультурності. Важливо утвердити солідарне, об'єднавче розуміння української національної культури як культури всіх етносів України, зокрема й російського. Культурна ідентифікація засобами освіти повинна відбуватися не на ґрунті національного індивідоцентризму, а у взаємодії із загальнолюдськими цінностями. Адже перед освітою поставили завдання, породжені процесами глобалізації та національної ідентифікації, що потребують формування в людини таких знань та вмінь, які дозволять, з одного боку, бути толерантною, відкритою для універсуму, а з іншого — зберегти власне коріння.

Отже, саме національне виховання сприяє формуванню національної ідентичності, яка забезпечує збереження культурної самобутності українського суспільства в складній ситуації пошуку власного шляху розвитку у світі, що глобалізується. Кінцевим результатом національного виховання має бути сформована цілісна самостійна та творча особистість, яка відчуває свою належність до української національної культури, ідентифікує себе з українською нацією й реалізує свої потенційні можливості на благо України. Шляхом оптимізації національного виховання є створення цільової культурно-мистецької програми з філософсько-світоглядним осмисленням української культурної спадщини й урахуванням традицій світової та національної культури. Її розробка є перспективним напрямом подальших досліджень.

Список літератури

1. Авер'янова Н. Національне виховання в контексті глобалізації / Н. Авер'янова // Вісник Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Сер.: Українознавство. — Вип. 11. — К., 2007. — С. 53–56.

2. Болонський процес: Нормативно-правові документи / Укл.: З. І. Тимошенко, І. Г. Оніщенко, А. М. Грехов, Ю. І. Палеха. — К., 2004. — 102 с.
3. Васютинський В. Сім страхів сучасної України / В. Васютинський; [Електронний ресурс] — www.ji.lviv.ua/n37texts/vasutynsk.htm.
4. Гофрон А. Різні погляди на Європу і проектування освітніх концепцій // А. Гофрон // Вища освіта України. — 2005. — №1. — С. 37–45.
5. Державна національна програма «Освіта. (Україна XXI століття)». — К.: Райдуга, 1994. — 62 с.
6. Дубовик О. Культурологічне забезпечення університетської освіти у США // Україна у світовому контексті: Художня освіта: зб. наук. пр./ ред. кол. С. О. Черепанова, І. А. Зязюн, Н. Г. Ничкало. — Львів, 2000. — Вип. 2 — С. 42–50.
7. Журавський В. С. Болонський процес: головні принципи входування в Європейський простір вищої освіти / В. С. Журавський, М. З. Згуровський. — К.: ІВЦ «Видавництво Політехніка», 2003. — 195 с.
8. Зюзіна Т. О. Компаративний аналіз проблеми визначення цілей і завдань гуманітарної культурологічної освіти / Т. О. Зюзіна // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). — №4. — Бердянськ: БДПУ, 2006. — 224 с.
9. Колодій А. Про поліетнічність України: кількісний та якісний виміри / А. Колодій; [Електронний ресурс] — www.political-studies.com/nations/lvconf.html
10. Луцюк Л. «Якщо Україна забуде про тих...»/ Л. Луцюк // День. — К., 2003. — № 197.
11. Національна доктрина розвитку освіти // Кремень В. Освіта і наука України: шляхи модернізації. — К.: Грамота, 2003. — С. 178 — 201.
12. Рижак Л. Філософсько-світоглядні засади освіти України в умовах євроінтеграції / Л. Рижак; [Електронний ресурс] — www.kafilos@franko.lviv.ua
13. Сміт Е.Д. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Е. Д. Сміт; [пер. з англ. М. Климчука і Т. Цимбала]. — К.: Ніка-Центр, 2006. — 320 с.
14. Філіпчук Г. Глобалізація і етнокультурні цінності української освіти / Г. Філіпчук [Електронний ресурс]. — www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=619
15. Шейко В. М. Вища освіта в країнах Заходу: соціальні та етичні аспекти / В. М. Шейко. — Х.: ХДАК, 1999. — 152 с.

Надійшла до редколегії 23.12.2010 р.